

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Alenka Žnidarič

Ideologija in nadzor na področju športa

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Alenka Žnidarič

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Ideologija in nadzor na področju športa

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Ideologija in nadzor na področju športa

Na področju športa pogosto slišimo, da le-ta nima nobene povezave s politiko. Če bi bilo temu res tako, ne bi obstajali zakoni in programi, v katerih ga država omenja in opredeljuje. Z diplomskim delom želimo na videz vedno pozitivno opredeljen šport predstaviti iz drugega zornega kota ter pokazati ideološko-nadzorovalne funkcije v ozadju. Glavno vlogo pri tem ima država, kar se jasno vidi preko diskurzov vrhunskega, šolskega in rekreativnega športa. Teoretični podlagi za razumevanje temeljita na Althusserju in Foucaultu, pomembni pa bodo tudi pojmi iz (Freudove) psihoanalize. Področje, ki ga obravnavamo, je ravno zaradi užitka, ki ga ponuja (tako gledalcem kot tistim, ki se s športom ukvarjajo,) precej zaščiten/zavarovano in zaradi tega pogosto tudi nekritično. Drugi razlog, da se na področje športa ne posega, pa je vednost o zdravju, ki je bilo taktično umeščeno na to področje. Cilj diplomskega dela je, da bi več ljudi na področje športa gledalo bolj odprto in prepoznalo ideološko-nadzorovalne in disciplinarne vloge, za katerimi stoji država in ki so na videz vedno predstavljene kot pozitivne ter v naše dobro.

Ključne besede: ideologija, šport, nadzorovanje, discipliniranje, Foucault.

Ideology and control in the field of sports

We often hear claims that sport is separated from politics and that no direct correlation exists. If that were true there would not be any programs and laws where States mention and define sports. With this thesis we hope to present the always positively regarded sports from a different angle and present the ideological and controlling elements that run in the background. The most important actor in this process is the State through discourse of competitive sports, school endorsed sports activities and recreational sports. Theoretical background is based on the works of Althusser and Foucault with special notice also given to Freud and the field of Psychoanalysis. Due to the pleasures that sports offer (both for the spectator and the athlete) this field is significantly protected, and for the same reason lacking in critical opinion. The second reason why the field of sports is not interfered with is because of its positive effect on health which was tactically introduced by States. The aim of the thesis is to get more individuals looking at sports more openly and recognizing the ideological, controlling and disciplinary elements attributed to sports and managed by States, and that are seemingly always presented as positive and beneficial.

Key words: ideology, sport, control, discipline, Foucault.

KAZALO

1	UVOD.....	5
1.1	Namen in cilj preučevanja	5
1.2	Raziskovalno vprašanje	5
1.3	Metodološki okvir in struktura	5
2	IDEOLOGIJA	8
2.1	Ideologija po Althusserju.....	8
2.1.1	Ideološki aparati države (vloge, pomembnost in funkcije)	8
2.1.2	Interpelacija individuumov v subjekte	10
2.2	Habermas o ideologiji.....	11
2.3	Foucaultova teorija družbenosti.....	11
3	PSIHOANALIZA.....	15
3.1	Zavestno, predzavestno in nezavedno	15
3.2	Jaz-ono-nadjaz	15
3.3	Načelo ugodja	16
4	ŠPORT(OLOGIJA)	17
4.1	Definicija športa in njegove znanosti	17
4.2	Filozofija, znanost in ideologija na področju športa.....	19
4.3	Institucija športa	20
5	IDEOLOGIJA IN IDEOLOŠKI MEHANIZMI TER DRŽAVNO NADZOROVANJE IN DISCIPLINIRANJE NA PODROČJU ŠPORTA.....	22
5.1	Ideološki mehanizmi.....	26
5.1.1	Šport otrok in mladine.....	27
5.1.2	Šport za vse	30
5.1.3	Vrhunski šport.....	31
6	ZAKLJUČEK.....	34
7	LITERATURA.....	36

1 UVOD

Od športnikov, športnih strokovnjakov ter navijačev pogosto slišimo, da šport nima nobene (z)veze s politiko. Če bi bilo to res, ne bi obstajal Zakon o športu, razni nacionalni načrti za šport in institucije kot so Mednarodni in Slovenski Olimpijski komite ipd. Osredotočiti se želimo na tisto, kar se na prvi pogled v športu ne kaže kot politično.

Že Althusser (2000) je opozarjal na ideološke mehanizme na področjih, v katere smo vpleteni vsi, od družine, šole, vere pa do medijev in kulture, katere del je tudi šport. Ta ideja, da se ideologijo lahko prenese tudi na druga področja, je odprla teoretikom nove poglede in tako se je odprlo tudi vprašanje ideologije v športu. Le-ta je hkrati postala tudi »konstitutivni element ideološkega aparata države« (Vodeb 2000, 19). Športno analiziranje je nadalje omogočil Foucault, saj je z analizo institucij zapora, norišnic ipd. izpostavili nekatere oblastne disciplinarno-nadzorovalne prakse, ki pa jih najdemo tudi v športu.

A vendar šport o sebi določenih stvari, kot je na primer, da širi ideologijo in je sredstvo tehnološkega nadzora državnega aparata, noče slišati in se jih pogosto tudi ne zaveda.

1.1 Namen in cilj preučevanja

Namen diplomskega dela je izpostaviti ideološko-nadzorovalne in disciplinarne vloge, za katerimi stoji država in ki so na videz vedno 'pozitivni' in v 'naše dobro'. Ne trdimo, da je šport slab in ne nasprotujemo pozitivnim učinkom le-tega. Športno področje želimo predstaviti tudi iz drugega zornega kota in opozoriti, da vendar ni vse kot se zdi.

1.2 Raziskovalno vprašanje

Preko diplomskega dela bomo poskušali odgovoriti na vprašanje kako se (znotraj države), na področju športa, kažejo ideološke in nadzorovalno-disciplinarne prakse oblasti ter kakšen pomen imajo za posameznika. Prav tako pa se sprašujemo, zakaj šport dojemamo ideološko nekritično.

1.3 Metodološki okvir in struktura

Kot rekreativna športnica in navijačica reprezentanc ter klubov se do nekaj let nazaj niti nisem zavedala, da bi bilo za športom kaj drugega kot strast, ljubezen do miganja, navijanja in

kvalitetnega, aktivnega preživljanja prostega časa. Nato sem naletela na literaturo, ki je obravnavala nacionalizem v športu in od takrat sem postala bolj pozorna tudi na to. Sprva sem diplomsko nalogo nameravala pisati prav v zvezi s tem (nacionalizem in šport), ker pa je bilo na to temo napisanih že lepo število del, sem se preusmerila na ideološke ter nadzorovalno-disciplinarne funkcije športa in kje se skrivajo. Glavni avtorji, iz katerih v diplomski nalogi izhajam, so sicer že med samim študijem najbolj pritegnili mojo pozornost, saj so razvili povsem nove tokove razmišljanja. Tako v diplomskem delu izhajam iz del Althusserja, Faucaulta, Hebermassa in Freuda, obravnava pa bi bila zanimiva tudi iz vidika Kuhna, Bachelarda, Poppera in Canguilhema.

Tematika, ki jo obravnavam je izredno široka in filozofsko (pre)zapletena, da bi jo lahko razrešila v kratkem diplomskem delu. Gre le za uvod in oris teme, ki mi je blizu, katere del sem tudi sama in se bom z njo ukvarjala tudi v prihodnosti. O ideologiji in nadzoru v športu konkretno delujejo, pišejo ter razpravljajo nekateri slovenski avtorji, a je tema še vedno precej nepoznana in se o njej ne razmišlja dovolj. Menim, da je na šport pomembno pogledati tudi iz drugega vidika ter predstaviti, kaj se skriva za področjem, ki je vedno opredeljeno zgolj pozitivno ter mu manjka kritičnosti, širine in bolj globinskih razprav.

Če ne bi bila omejena z dolžino diplomske naloge, s časom in viri, bi se lotila podrobnejšega raziskovanja literature ter dokumentov kot so: Letni program športa v Sloveniji, Nacionalni program športa v Republiki Sloveniji 2011–2020, Zakon o športu, itd. Več časa bi namenila konkretnim institucijami, ki so vpete na področje športa, kot je Olimpijski komite Slovenije. Zanimivo bi se bilo lotiti tudi medijskega vpliva (na športno občinstvo), ki s svojim komentiranjem ustvarja in že posreduje oblikovana mnenja, ki si jih pogosto nepozorni in nekritični poslušalci/gledalci vzamejo kot 'sveto resnico'.

V diplomski nalogi bomo uporabili metode:

- Zbiranje in analiza sekundarnih virov, ki so relevantni za moje raziskovanje.
- Deskriptivna metoda, s katero bom opisala in definirala ključne pojme na teoretični ravni.
- Na nekaterih delih bom, za lažje razumevanje vzrokov in nastanka (na primer discipliniranja v šolah), uporabila zgodovinsko metodo.
- Analiza izbranih primerov bo uporabljena za diskurze vrhunškega, rekreativnega in šolskega športa (v Sloveniji).

Diplomsko delo je razdeljeno na tri dele, posamezna poglavja pa so med seboj povezana zaradi česar je nemogoče napraviti jasno ločnico, kje se nek del teme/ideje konča in nadaljuje drug (sklop). Althusser je pomemben za razumevanje Foucaulta, Freud za razumevanje Althusserja. V našem primeru jih je skoraj nemogoče brati 'same zase', saj se ideje prepletajo, vse pa so pomembne na področju, ki ga obravnavamo, torej športu.

V prvem delu bomo predstavili glavi dve teoretski ideji, in sicer Althusserjevo teorijo ideologije in Foucaultovo teorijo družbenosti. Omenili bomo tudi nekaj pojmov (Freudovove) psihoanalize. Vsi trije avtorji so namreč pomembni za razumevanje konteksta celotne diplomske naloge. Ko bomo govorili o tem, zakaj se o ideologiji danes ne govori več, bomo na kratko omenili tudi Habermasovo razlago.

Drugi del bomo namenili aplikaciji teorije na področje športa in si pogledali športno terminologijo ter izraze oz. definicije, saj bo tako bolj jasno kaj točno s posameznimi termini mislimo. V temu kontekstu bomo omenili tudi institucijo športa in razmerje filozofija-znanost-ideologija.

Zadnji del bo empirični, saj bomo ideološke in disciplinarno-nadzorovalne funkcije poskušali pokazati skozi diskurze vrhunskega, rekreativnega in šolskega športa.

V zaključku bom povzela bistvene ugotovitve in opažanja ter odgovorila na zastavljeno raziskovalno vprašanje.

2 IDEOLOGIJA

2.1 Ideologija po Althusserju

Ideologija je sistem, »ki ima lastno logiko predstav/podob/mitov/idej/pojmov, ki obstoji v neki družbi in igra v njej zgodovinsko vlogo« (Althusser in drugi 1980, 318–319).

Izraz ideologija sta ustvarila Cabanis, Destutt de Tracy, petdeset let kasneje pa se je tega/istega termina lotil Marx in mu pripisal drugačen pomen. Ideologija je zanj »sistem idej, predstav, ki prevladujejo nad duhom posameznika ali družbene skupine« (Althusser 2000, 83). Marx se je prvi teoretsko lotil pojma ideologije, kjer je napadel kapitalistično izkoriščevalsko ideologijo¹, pri tem pa se ni zavedal, da je njegov marksizem samo druga ideologija. V marksizmu se ideologijo predstavlja kot »celosten skupek idej in vidikov, s katerih neka institucija (država) gleda na problem družbenih odnosov« (Vodeb 2000, 16).

Marx ideologijo razume kot »prazne in ničeve sanje, iluzijo, kot imaginarno konstrukcijo, kot nič, njena realnost je zunaj nje same«, kar pomeni, da nemška ideologija nima zgodovine, saj je zgodovina zunaj nje². Althusser pa po eni strani pravi, da ideologije imajo svojo zgodovino, po drugi strani pa misli, da nimajo zgodovine v negativnem pomenu, temveč v pozitivnem. Smisel je pozitiven, če drži, da je za ideologijo značilno, da ima strukturo, ki deluje tako, da je vsezgodovinska. To pomeni, da sta struktura in delovanje v isti, nespremenljivi obliki navzoča v tistem, čemur pravimo celotna zgodovina. Za primer si izbere Freudovo stališče, da je nezavedno večno, se pravi nima zgodovine (Althusser 2000, 84–87). Teza, da je ideologija diskurz nezavednega je tako povsem na mestu, saj o njej ne moremo govoriti brez (nezavedne) želje.

2.1.1 Ideološki aparati države (vloge, pomembnost in funkcije)

Althusser z razlikovanjem (represivnega) državnega aparata in ideološkimi aparati ponudi »nova konceptualna orodja za analizo sodobnega stanja« (Althusser in drugi 1980, 22). Prav tako tudi pojasni in razširi Marxova razmišljanja o reprodukciji produkcijskih sredstev in delovni sili v kapitalistični ureditvi. V družbenih formacijah, ki so veljale včasih ter temeljile na suženjstvu in tlačanstvu, reprodukcija usposobljene delovne sile teži k temu, da je ne

¹ Po Marxu se ideologija napaja iz socialno-ekonomskih odnosov.

² To pa pomeni, da je opredelitev ideologije popolnoma negativna teza, saj so ideologije le čiste sanje, poleg tega pa nimajo svoje zgodovine.

zagotavljajo več 'ob delu', pač pa z drugimi institucijami in instancami, kot je na primer šola. V šoli se naučimo pisati, brati in računati, poleg tega pa tudi pravil lepega vedenja, morale in državljanske zavesti. Povedano drugače, naučimo se pravil pokorščine družbeno-tehnične delitve dela in tudi pravil ureditve, ki jo vzdržuje razredno gospostvo. Reprodukcijska delovna sila pa ne zahteva samo reprodukcijske usposobljenosti, temveč tudi reprodukcijo njenega podrejanja pravilom. Šola in druge državne institucije nas učijo spretnosti, a v oblikah, ki zagotavljajo podrejanje vladajoči ideologiji (Althusser 2000, 55–61).

Pri teoriji države je potrebno upoštevati razliko med državno oblastjo in državnim aparatom³, Althusser pa jima doda še dva korpusa: korpus institucij represivnega aparata države in korpus institucij ideoloških aparatov države. Aparat države, ki v marksistični teoriji obsega: vlado, vojsko, upravo, policijo, sodišča, zapore, itd., Althusser preimenuje v (represivni) aparat države, saj deluje s silo (administrativna represija na primer lahko prevzame oblike, ki niso fizične). Z ideološkimi aparati države pa misli neko določeno realnost, ki se neposrednemu opazovalcu kažejo kot specializirane institucije: verske (sistemi raznih cerkva), šolske, družinske, pravne, politične (politični sistemi z različnimi strankami), sindikalne, informacijske (tisk, radio, televizija) in kulturne (šport, umetnost) (prav tam).

Ideološki aparati države ne sodijo k (represivnemu) aparatu države, ker je (represivni) aparat države eden, ideoloških aparatov pa je več⁴; ker (represivni) aparat države v celoti sodi v javno sfero, medtem ko je največji del ideoloških aparatov države razpršenih po privatni sferi⁵; ker je (represivni) aparat države centraliziran in enoten pod vodstvom predstavnikov razredov oblasti, ki izvršujejo politiko razrednega boja, medtem ko je enotnost ideoloških aparatov oblasti vladajoča ideologija (ideologija vladajočega razreda); in najpomembnejši razlog, da (represivni) aparat države deluje s silo, ideološki aparati države pa z ideologijo (Althusser 2000, 69–77).

Vsak državni aparat (represiven ali ideološki), deluje hkrati s silo in ideologijo, vendar pa med njima obstaja razlika, zaradi katere ideoloških aparatov države ni mogoče zamenjati z (represivnim) aparatom države. (Represivni) aparat države deluje v prevladujoči meri in

³ Država je najprej državni aparat in je s tem opredeljena kot represivni stroj v službi vladajočega razreda. Vendar pa je država smiselna le v funkciji državne oblasti, ki nastopa kot cilj političnega boja. Če imaš državno oblast, imaš v rokah državo, torej državni aparat. Državni aparat je torej le relativno nespremenljivo orodje, s katerim rokuje tisti, ki ima trenutno zagotovljen vladajoči položaj.

⁴ Državni aparat je organizirana celota pod poveljstvom politike razrednega boja, ideološki aparati države so medtem mnogoteri in različni.

⁵ Privatne so cerkve, družine, stranke, nekatere šole, časopisi, kulturna podjetja itd.

večinoma z represijo (tudi fizično), šele v drugi vrsti z ideologijo⁶. Nasprotno velja za ideološke aparate države, kateri delujejo pretežno z ideologijo, šele sekundarno z represijo, čeprav je lahko v nekaterih primerih meja zabrisana⁷. To razlikovanje nam omogoča, da razumemo, kako se tkejo povezave med delovanjem (represivnega) aparata in delovanjem ideoloških aparatov države. Noben razred namreč ne more trajno obdržati državne oblasti, ne da bi pri tem uveljavljal svojo hegemonijo nad ideološkimi aparati države in v njih. Tu ima veliko vlogo vladajoča ideologija. S posredovanjem vladajoče ideologije je »zagotovljena harmonija med (represivnim) aparatom države in ideološkimi aparati države« (prav tam). Ideologije se nadalje realizirajo v institucijah, v njihovih ritualih in praksah, z drugimi besedami, v ideoloških aparatih države (Althusser 2000, 109).

Po Althusserjevi opredelitvi šport sodi v ideološki aparat države, ki je del kulturnega ideološkega aparata države. Vladajoč položaj v kapitalističnih formacijah po političnem in ideološkem razrednem boju sicer igra šolski ideološki aparat (Althusser 2000, 79), kjer pa ponovno najdemo športno dejavnost v okviru predmeta športna vzgoja. Tako lahko tudi športno ideologijo umestimo med elemente ideološkega aparata države (Vodeb 2000).

2.1.2 Interpelacija individuumov v subjekte

Althusser (2000, 89–101) zagovarja tezo, da si ljudje v ideologiji, »ne predstavljajo svojega realnega sveta, pač pa je predstavljeno njihovo razmerje do eksistenčnih razmer«. Pomembna je tudi trditev, da ima ideologija materialno eksistenco, ter navezava, da je »praksa mogoče le prek in v ideologiji« ter da je »ideologija mogoča le prek in za subjekte« (prav tam). Kategorija subjekta je »konstitutivna kategorija vsake ideologije, ne glede na njeno določenost in zgodovino⁸« (prav tam). Ideologija ni nič drugega kot svoje delovanje v materialnih oblikah eksistence tega delovanja. Vsi smo subjekti, ki se nenehno udeležujemo ritualov ideološkega prepoznanja⁹, ki nam daje zavest o njej in prepoznavanje. Pri obstoju ideologije in interpelaciji individuumov v subjekte, gre za isto stvar. Kar se na videz dogaja zunaj ideologije, se pravzaprav dogaja znotraj oz. v ideologiji. Ideologija nikoli ne reče zase: »Jaz sem ideologija.« Ideologija zase nima zunanosti, za znanost in realnost pa ni nič drugega, kakor zunanost. Ideologija tako »interpelira posameznike v subjekte«, ampak ker je

⁶ Ni aparata, ki bi bil zgolj represiven. Tudi vojska in policija delujeta z ideologijo, da bi zagotovili svojo kohezijo in reprodukcijo, ter se z vrednotami propagirajo navzven.

⁷ Tudi aparata, ki bi bil zgolj ideološki ni. Šola na primer uporablja metode izključitve, selekcije in sankcije, kultura pa recimo cenzuro.

⁸ Kot smo že zapisali, ideologija nima zgodovine, ker je večna.

⁹ Stisk roke, da se odzovemo na to, če nas kdo pokliče po imenu, itd.

ideologija večna, to pomeni, da so »individuimi že ves čas subjekti« (Althusser 2000). »Ideologija zgrabi posameznike v tistem, po čemer so najbolj 'individualni', v njihovi nezavedni želji in kot to, kar individui z željo že ves čas so, kot subjekti« (Močnik 1999, 56–57). Ko je Althusser v ideološki diskurz vpeljal interpelacijo individuov v subjekte, je s tem odprl vrata drugim diskurzom, ki so imela drugačna teoretska obrežja, kot smo jih poznali do tedaj. S tem, ko je zapisal, da so ljudje v 18. stoletju mislili, da ubogajo Boga, ampak so pravzaprav ubogali duhovnike oz. Cerkev, je napeljal teoretike na to, da lahko tudi druge fenomene gledamo z ideološkega vidika (Vodeb 2000, 18–19).

2.2 Habermas o ideologiji

Govor o ideologiji se opušča, Habermas pa pojasnjuje, zakaj je temu tako. Koncept ideologije za kapitalizem ni več aktualen, ker je le-ta pričel delovati sam zase. Nekdanje metafizične oblike nadzorovanja so danes zamenjale tehnološke oblike, saj »ni treba več 'skozi zavest' ljudi, pač pa zagotoviti reprodukcijo pri kateri bo subjekt ubogljiv in podrejen učinek njegovega delovanja« (Salecl 1993, 5–6). Ideologije se tako ne potrebuje več, saj kapitalizem ne zanima v kaj verjamemo (kar je bistvo ideologije, ki je vezana na pomen), ampak deluje po logiki nesmisla, formalizma, uporabnosti in tehnologije. »V kapitalizmu je postala učinkovitost sistema njegova lastna ideologija. Za kapitalizem je glavno, da dobro deluje in s to učinkovitostjo legitimira sistem ter na nek način, sam nase prevzame vlogo ideologije« (Salecl 1993, 6).

2.3 Foucaultova teorija družbenosti

Foucault se je konceptu ideologije izogibal, saj ga je dojemal kot enega izmed marksističnih pojmov, vendar deluje, da je ideologijo nadomestil s pojmom disciplina in nadzorovanje (Salecl 1993, 5).

Foucault je spremenil gledanje na oblast, ko se je uprl dualizmu oblasti in subjektu ter temu, da se oblast misli substancialno. Pred tem je bila oblast običajno razumljena kot vpliv nekega dejavnika na odnose v družbi ali kot strukturni koncept (na primer Bog, država ali zakon). Oblast so dojemali kot iz nečesa izvirajoča zmožnost, sila, ki deluje na način, da na nekaj vpliva in izvaja prisilo in dominacijo. Vzročno-posledično obravnavanje na ta način vidimo tudi v odnos med oblastjo in subjektom. Oblast deluje avtonomno, medtem ko je na drug

strani relativno avtonomni subjekt, ki lahko uide nadzoru oblasti ali naredi nadzor humanejši (Salecl 1993, 33). Foucault pravi obratno. Oblast ni institucija, ni struktura, in tudi moč, s katero smo obdarjeni, ni določena. Oblast je le ime, ki ga pripisujemo zapleteni strateški situaciji v določeni družbi (Salecl 1993, 33). Je na mikro ravni in se dotika posameznika, njegovega telesa, diskurza, učenja in vsakodnevnega življenja (Salecl 1993, 33). Oblast prav tako ni privilegij vladajočega razreda, temveč učinek taktik in strategij, ki se nenehno izvajajo, da ne bi bil viden njen nosilec (Salecl 1993, 33). Iz tega lahko razberemo, da Foucault nasprotuje negativni opredelitvi oblasti, ki razumeva oblast kot represivno, kot silo, ki zatira. Oblast je po njegovem produktivna in proizvaja realnost, domeno objektov in ritualov resnice, del te produktivne konstrukcije pa so tudi upori (Salecl 1993, 26). Foucault (1991, 64) razmišlja, da na oblast, ki je represivna, ne more gledati kot produktivno. Če bi bila oblast le represivna in ne bi počela drugega, kot prepovedovala in govorila ne, kdo jo bi sploh ubogal? Razlog, da je oblast sprejeta je dejstvo, da ne pritiska na nas kot sila (ki pravi ne), ampak da proizvaja stvari, ki vzbujajo ugodje, izoblikujejo vednost in proizvajajo diskurz. Oblast je kot produktivna mreža, ki je nevidna in ni v nikogaršnji lasti, teče pa skozi celotno družbeno telo. Tako ne gre za en center moči, pač pa je le-ta razpršena. Svojo moč izvaja tako, da »s svojim delovanjem oblikuje polje drugih možnosti delovanj«, torej ne deluje na posameznike, ampak na njihova delovanja (Foucault 1991, 113–115).

Foucaulta je pogosto citiran tudi na področju modernega športa. Telo postavlja v središče športnih aktivnosti, njegova teorija pa daje v središče preučevanje modernističnega projekta nadzorovanja in discipliniranja telesa kot enega od vidikov uveljavljanja družbene politike moči (Velikonja in drugi 2009, 83). Foucault (2000, 144) naredi povezavo med telesom in političnim poljem, saj je telo po njegovem razmišljanju neposredno v političnem polju in je koristno šele takrat, ko je tudi produktivno. Oblast podrejenosti ne doseže zgolj z instrumenti ideologije in nasilja. Obstajata tudi vednost o telesu in obvladovanje njegovih sil. Ta »vednost in obvladovanje tvorita, kar bi lahko imenovali politična tehnologija telesa« (Foucault v Velikonja in drugi 2009, 86). Turner (v Velikonja in drugi 2009) je prepričan, da je z umestitvijo Foucaulta mogoče dokazati, da so bila nadzorovanja teles in populacije odgovor na urbano krizo 19. stoletja. Vsak odklon od takratnega idealnega in normativnega načina socializiranja je bil v družbenem okolju podvržen reformiranju in eden izmed načinov je bilo discipliniranje subjektov. Koncept discipline je bil povezan s tehnikami opazovanja, merjenja,

treniranja in usmerjanja posameznikov¹⁰. Po Foucaultu delujejo prakse discipliniranja v okviru specifičnega programa ali cilja, na podlagi specifičnega znanja ali avtoritete ter v natanko določenem krogu ljudi. Dominantne družbene elite so si tako konec 19. stoletja postavljale vprašanje, kako ustvariti produktivne, zdrave in poslušne ljudi, odgovor pa se je kazal v ideoloških institucijah izobraževanja, vojskovanja in urjenja telesa (Velikonja in drugi 2009, 88).

Foucaultovo pojmovanje oblasti je relevantno tudi za razumevanje športa, ker lahko razložimo položaj posameznikovega telesa (v njem). Oblast si je prek telesnih praks discipliniranja podvrgla telo ter mu dodala pomen. »Vrhunski, rekreativni in šolski šport oblikujejo telesa posameznikov s pomočjo diskurzov zdravja, estetike, morale in drugih diskurzov, ki so postali del športnega« (Starc 2003, 19).

Za oblast pa ima veliko vlogo tudi razmerje do vednosti, saj se neposredno implicirata. Oblast proizvaja vednost, ki ima nadalje oblastne učinke. Družba brez oblastnih odnosov ne obstaja, kar pomeni, da ni nič objektivno in da je realnost, ki jo živimo posledica bojev (Lukšič in Kurnik 2000, 169–170). Razmerje oblast–vednost se dogaja v institucijah, kjer delujejo zdravniki, psihologi, sociologi ipd., ki preko dominacije črpajo vednost iz pacientov. »Vednost se ne oblikuje brez sistema komunikacije, registracije, akumulacije in oblast ne brez pridobivanja, prisvojitve, distribucije in zadrževanja vednosti« (Foucault v Lukšič in Kurnik 2000, 172). Moderna oblast ni le tista v zaprtih institucijah, ampak jo je potrebno gledati od spodaj navzgor, saj je ravno na obrobju najbolj neodkrita (Lukšič in Kurnik 2000, 174).

Pri vprašanju odnosa med ideologijo in nadzorovanjem gre za to, da »oblast ljudi ne nadzoruje več z odkrito represijo, temveč s tem, da sproži mehanizme identifikacije, da se ljudje podredijo, ne da bi to sploh opazili in verjamejo v to, da so se za to odločili svobodno, po lastni izbiri« (Salecl 1993, 9). Vsaka družba pa si seveda želi obvladovati mehanizme nadzorovanja, katerih naloga je »utrjevanje določene ideologije, ob enem pa želi z nadzorovanjem posegati tudi v procese socializacije« (Salecl 1993, 10).

Foucault je skozi althusserjevsko interpelacijo individuov v subjekte natančno razčlenil in analiziral fenomen oblasti in oblastnih razmerij v srednjeveških državah, kjer je izpostavljaj oblike odpora proti različnim oblikam oblasti. Danes gre za drugačno situacijo, saj so ljudje postali krotki in obvladani brez posebnih represivnih aparatov (Vodeb 2000, 19). Foucaulta

¹⁰ Te procesi so se odvijali predvsem v totalitarnih institucijah: zapori, šole, samostani.

zanimajo nasprotja med oblastjo in obvladanim občestvom, osredotoča pa se na oblastne učinke s katerimi obvladani ne bi smeli biti zadovoljni (Vodeb 2000, 19). Ideologija danes je prefinjena, saj ljudje niti ne prepoznajo (nad)vladarja, proti kateremu bi se morali boriti. Foucault poudarja, da subjekti danes še zdaleč niso svobodni, ampak le ujeti v drugačna oblastna razmerja. Medtem ko za srednjeveško oblast lahko trdimo, da ignorira posameznike in skrbi le za interese nekaterih skupin, je za moderno državo značilno, da ji vlada svobodna misel, ki pa je (ideološko) izmaličena. Če je subjekt, nad katerim se izvaja oblast prepoznan kot subjekt, ki deluje (se ukvarja s športom, ga gleda oz. je na kakršni koli način povezan z njem), je skozi samo delovanje že tudi obvladan, discipliniran in nadzorovan, pri tem pa se subjekt te obvladanosti niti ne zaveda in/ali ga ne zanima. Analiza oblastnih razmerij dobi pravi pomen z uvedbo institucije in soočanjem problemov ideoloških mehanizmov¹¹. Foucault institucijo razume kot »privilegirano točko opazovanja oblastnih razmerij, ki pripelje do točke največje učinkovitosti« (Vodeb 2000, 21).

In kako so se človeška bitja preoblikovali v subjekte? Oblast individua kategorizira, ga zaznamuje z njegovo lastno individualnostjo, ga kategorizira in mu vsili zakone resnice, ki jih mora prepoznati (in drugi v njem). Subjekt ima dva pomena: prvi pomen je podložnik nekoga drugega (preko kontrole in odvisnosti), drugi je priklenjenost na lastno identiteto (preko vesti in vedenja o sebi); obema pa je skupno, da navajata formo oblasti, ki podreja in proizvaja podložnike. Pojem subjekta se nanaša na subjektivnost (identiteto) in na subjektivizacijo (podreditev). Foucaultova teza je, da je oblast konstitutivna za oblikovanje identitete, saj se je s tem zoperstavil predstavi o enotnem subjektu, ki je podvržen zunanji dominaciji. Ko postane oblast konstitutivna za oblikovanje jaza, se pojavita dualizma subjekt-objekt in notranje-zunanje (Salecl 1993, 34).

¹¹ Po Durkheimu in posredno Foucaultu in Althusserju je teorija ideoloških mehanizmov hkrati teorija institucije.

3 PSIHOANALIZA

Psihoanaliza ne zadostuje vsem znanstvenim kriterijem, vendar pa to ne pomeni, da teoretski koncepti določenega spoznanja ne držijo. Nemogoče je trditi, da »šport v svojih temeljih ne bi bil povezan z nezavedno željo in užitkom, ki se navezuje na zmagovanje« (Vodeb 2005, 73–76).

3.1 Zavestno, predzavestno in nezavedno

Ena izmed glavnih predpostavk psihoanalize je razločevanje zavednega in nezavednega. Zavestno je najprej deskriptiven termin, ki temelji na neposrednem zaznavanju, a vendar nas tudi izkustvo uči, da noben psihični element (na primer predstava), ni ves čas zavesten. V enem trenutku je predstava zavestna, v naslednjem to že ni več. Temu pravimo, da je bila predstava latentna, kar pomeni, da je bila zmožna zavedanja. Nezavedno pa sovpada z latentnostjo, zmožnostjo ozavedanja. Predstave ne morejo biti zavestne, ker jim neka sila to preprečuje. Stanju, v kateri so bile predstave pred ozavedanjem, v psihoanalizi pravimo potlačitev, sili, ki je povzročila potlačitev pa odpor. Obstajata torej dve vrsti nezavednega: latentno, ki je zmožno ozavedanja, in potlačeno, ki se ne more ozavesti. Latentno, ki je samo opisno tako imenujemo predzavestno, izraz nezavednega, ki je dinamičen, pa nezavedno potlačeno. Poznamo torej tri termine: zavestno, predzavestno in nezavedno, pri čemer je potrebno še enkrat spomniti, da imamo opisno dve vrsti nezavednega, dinamično pa le enega. (Freud 1987, 311–316). Predzavestno postane zavestno brez našega sodelovanja, nezavedno pa lahko naredimo zavedno z našim prizadevanjem (tu lahko občutimo odpor) (Freud 2000, 32).

3.2 Jaz-ono-nadjaz

Psihični aparat sestavljajo ono, jaz in nadjaz. Najstarejša instanca je ono, njegova vsebina pa je vse, kar je podedovano, dano z rojstvom, kar pripada konstituciji, predvsem nagoni (ki izhajajo iz telesne organiziranosti) in v onem dobijo prvi psihični izraz. Ker pa je na ono vplival zunanji svet, se je med njima vzpostavila posebna organiziranost, ki med njima posreduje, imenovana jaz. Glavne značilnosti jaza so: da obvladuje hotene gibe, njegova naloga je samoohranitev, ki jo izpolnjuje tako, da spoznava zunanje dražljaje in kopiči izkustva o teh dražljajih (v spominu), izogiba se premočnim dražljajem (z begom), sooča se z

zmernimi dražljaji (s prilagoditvijo) in se nauči zunanji svet spreminjati sebi v prid (aktivnost). V razmerju do onega samoohranitveno nalogo izpolnjuje tako, da zagospoduje nad nagonskimi zahtevami, odloča se o tem ali naj jih zadovolji ali ne. Jaz pri dejavnosti spremljajo dražljajske napetosti (ki so že navzoče v njem), njihovo stopnjevanje pa se občuti kot ugodje ali neugodje. Jaz teži k ugodju in se hoče izogniti neugodju. Ker je otroštvo dolgo in je v tem času otrok odvisen od svojih staršev, se v njegovem jazu izoblikuje instanca v kateri se starševski vpliv nadaljuje, imenuje pa se nadjaz. Ono in nadjaz se ob vsej različnosti ujemata v tem, da predstavljata vplive iz preteklosti (v onem so podedovane, v nadjazu pa prevzete od drugih), medtem ko je jaz določen s tem, kar aktualno sam doživi (Freud 2000, 16–17). Edina kvaliteta, ki je v onem je nezavedno. Ono in nezavedno sodita telesno skupaj kot jaz in predzavestno (Freud 2000, 35).

3.3 Načelo ugodja

V teoriji psihoanalize se predpostavlja, da načelo ugodja uravnava potek duševnih procesov in da si duševni aparat prizadeva ohraniti ali pa vsaj ohraniti konstanto prisotnega vzdraženja. Izogibati si želimo neugodju in proizvajati ugodje (Freud 1987, 243–247). »Teoretskih misli na temo športa ne moremo misliti brez načela ugodja oz. športnega užitka¹², ki je eden glavnih motivacijskih faktorjev športnikov« (Vodeb 2001, 54).

¹² Nekateri ga imenujejo tudi hedonski faktor.

4 ŠPORT(OLOGIJA)

4.1 Definicija športa in njegove znanosti

Z definicijami športa je problem, saj enotne opredelitve športa ni (Vodeb 2005, 26). Nekatere so preširoke, nekatere preozke, vsaki nekaj manjka in vsak avtor jo definira iz svojega (subjektivnega) vidika. Med gibalnimi dejavnostmi, ki vsebujejo tekmovalne (*game*) in igrive (*play*) igre, je izraz šport najpogostejši in tudi univerzalni izraz številnih svetovnih jezikov¹³ (Vodeb 2005, 16). Definicijo športa je torej težko podati, saj za vsako lahko rečemo, da je relativna. Za primer lahko podamo definicijo športa Draga Ulaga, ki jo je predlagal v 70-ih letih 20. stoletja: »Šport je gibalna dejavnost, ki se manifestira v častni borbi s težnjo po višjih dosežkih.« Problema te definicije sta, da predpostavlja *fairplay* (vemo, da vedno ne gre za čisto, častno, športno igro/borbo) in opredeljuje gibanje kot temeljno značilnost športa (pri streljanju z lokom, puško ipd. telesnega gibanja praktično ni). »Pojem športa lahko omenimo tudi z vidika družbenega, psihološkega in sociološkega fenomena. Če bi se osredotočali na cilje v športu bi ugotovili, da šport sam po sebi nima ciljev, imamo pa jih ljudje in institucije. Ljudje si želijo zmage v športu in užitka« (Vodeb 2005, 18).

Na področju znanosti o športu je dolgo obstajala dilema, ali si šport kot tak sploh zasluži svojo strokovno področje, znanstveno obravnavo, in kakšna sploh naj bo ta znanost? Tako se srečujemo s pojmi kot so športologija, znanost o športu, kineziologija, ki pa se pogosto enačijo. Zaradi tega jih je potrebno terminološko razdelati, saj bo s tem razumevanje omenjenih izrazov jasnejše. Kristan (2000, 17) uporablja naslednjo terminološko klasifikacijo:

- Športoslovje/športologija, znanost/veda o športu je samostojna (matična) veda, ki celostno preučuje pojave, procese, odnose in funkcije na vseh področjih družbene stvarnosti, ki mu pravimo šport.
- Psihologija, pedagogika, sociologija in druge vede, so soznanosti ali mejne znanosti/vede, v odnosu do športologije.
- Psihologija športa, pedagogika športa, sociologija športa, kineziologija športa in druge znanstvene discipline športologije pa so bistveni gradilni kamni športoslovja.

¹³ V antiki so za športne igre uporabljali izraze kot na primer *agon*, ki izvorno pomeni konflikt oz. tekmovanje.

Znanost o športu se je začela razvijati v 18. stoletju, vednost pa je črpala iz sorodnih disciplin (največ iz medicine, biologije in vojaških ved), kjer je človeško telo središče zanimanj (Starc 2003, 45).

Vsako področje ima svojo zgodovino in potek razvoja, kar velja tudi za šport. Skozi različne faze se je dejavnost razvijala in dopolnjevala: od elementov telesnih vaj v praskupnosti do modernih panog športa, ki jih poznamo danes. To nam kaže, da so se »zakonitosti športa spreminjale predvsem v odvisnosti do družbene biti« (Šugman 1997, 11). Da je za športno področje konstanta sprememba, pišejo mnogi avtorji. Strojnik (2010, 73) na primer pravi, da sta šport in stroka kot »organizma, ki se neprestano spreminjata in razvijata«. Šport pa je imel še drugačne razloge za pot po kateri se je razvijal. Vsi pojavi so namreč v »konstantnem gibanju, razvoju in med seboj povezani, kar pomeni, da ni nič nastalo slučajno, ampak ima vsak pojav na tem področju izvor v ekonomski bazi družbe« (Šugman 1997, 13). Šport ni produkt kapitalizma, temveč je nastal ob prehodu človeka na pokončno hojo. Gibanje (motorika) in igra (ne glede na vrsto), sta pomembni funkciji človeka in sestavini športa. Na začetku je bil interes človeka usmerjen na aktivnost za preživetje, a se je z izpopolnjevanjem orodja in tehnološkim napredkom, zmanjšalo fizično delo, človek pa je pridobival na prostem času (Šugman 1997, 12). »Šport je v svojem bistvu kulturni pojav in kot tak v domeni človeka, njegovega intelekta, vedenja, dojemanja. Prav zaradi tega se nenehno spreminja, razvija, oblikuje in preoblikuje, kakor se spreminja človekova miselnost, sistem vrednot, njegove tehnične in materialne možnosti« (Šugman 1997, 28).

Na gospodarskem in socialnem področju je Evropa v 19. stoletju doživljala velike spremembe (nacionalistična gibanja, zamišljanje nacionalnih skupnosti itd.), vendar pa se vzpona športa ne da pojasniti z nacionalizmi, saj so telesne prakse obstajale že pred idejo o naciji. Nacionalizem je politična sila, ki je v zadnjih dveh stoletjih močno vplivala na evropsko in svetovno zgodovino. Začetke sodobnega nacionalizma najdemo v poznem 18. stoletju v Zahodni Evropi in Severni Ameriki. Med letoma 1918 in 1945 je postal nacionalizem sinonim za netoleranco in nasilje, z nacionalizmom pa so opravičevali tudi teritorialna osvajanja (Alter 1991, 221–222).

»Pogoje za nastanek športa bi prej lahko iskali v prostem času privilegiranih posameznikov, ki so izvajali telesne prakse vojskovanja. Stalna vojska je narekovala homogenizacijo njenega delovanja, zato so morali biti pripadniki usposobljeni in tako so nastale različne vaje in tehnike discipliniranja, ki so se kasneje prenesle tudi v šole« (Starc 2003, 53–54).

»Mehanizem oblasti v športni vadbi je bil identičen vojaškemu, ki je svoje subjekte vzpostavljajal s praksami podrejanja, discipliniranja in kaznovanja telesa« (Starc 2003, 89–90). »Posameznik je lahko nekonfliktno deloval le, če je obvladal svoje telo, kar je kazalo na to, da obvladuje tudi svoje nagone« (Starc 2003, 48).

V zadnji desetletjih je delitev športa prešla na tekmovalni, vrhunski in rekreativni šport. Ostrih meja ni, se pa vsaj približno ve, za kateri odsek športa gre. Tudi sama vsebina športa se je skozi zgodovinska obdobja spreminjala. Do 13. stoletja je veljalo, da šport še ni bil tekmovalen (z izjemo antičnih olimpijskih iger), od takrat pa so vse bolj v ospredju tekma, zmaga in boj (Vodeb 2005, 16–17).

Šport ima vzgojno-ideološki vpliv na telo in na človeka (subjekta). Na eni strani lahko govorimo o vzgajanju telesa preko izpopolnjevanja zunanje forme, oblike in funkcij, na drugi strani pa gre tudi za vplivanje na duha in razmišljanje o telesu, gibanju in življenju na splošno. Športanje je »deskriptivno in analitično vzgojitelj, ki disciplinira, deluje proti neodločnosti in bojzljivosti, včasih tudi proti egoizmu in asocialnosti. Športni subjekt je krotek in ne dela družbenih problemov, oblast pa ravno iz tega razloga tudi podpira športno dogajanje in vzgojo. Če izhajamo iz ideološkega diskurza bi lahko rekli, da so vzgojni vplivi športa latentni, celo nezavedni¹⁴« (Vodeb 2005, 20).

4.2 Filozofija, znanost in ideologija na področju športa

Althusser je v 60-ih letih 20. stoletja razvil koncept ideologije v svoji knjigi *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov*¹⁵, ki je predstavljala temeljno delo za filozofijo športa (Vodeb 2001, 17). Filozofija se je morala vmešati med znanostjo in ideologijo na področju športa, saj je razlika med njima precejšnja. Prva ima svoj specifičen teoretski objekt, druga pa ima le ideje o športu¹⁶. To teoretsko relacijo lahko razčleni filozofija, saj sama nima predmeta proučevanja, zaradi česar je kompleksna in zahtevna. Filozofija ne razrešuje znanstvenih problemov, športologija pa ne odgovarja na vprašanja o izvoru in smotrih¹⁷. Filozofija nam namiguje, da imamo cilje in smotre le ljudje in institucije. »Prav zato je filozofija tista, ki trdi, da ima šport svojo ideologijo« (Vodeb 2001, 18). Filozofija športologije ima predvsem funkcijo razmejitvene črte med znanstvenim in ideološkim znotraj športa (Vodeb 2001, 20). V

¹⁴ Človek jih niti ne opazi, ker je nenačrtovana.

¹⁵ Althusser, Louis. 1985. *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov* (1967). Ljubljana: ŠKUC.

¹⁶ Vsak znanstvenik je razumljivo lahko tudi ideolog svojega področja.

¹⁷ Filozofija ni ne religija, ne morala, ne ideologija.

športni znanosti je moč opaziti predvsem ideologijo, precej manj pa je čiste znanosti, kot to razglša sama. Zlasti v institucionalnem šolskem športu, kjer v okviru športne vzgoje oblikuje načrt izoblikovanja otroka. Stroka, ki naj bi bila znanstvena, v resnici izkorišča znanost, da bi se razširila in utrdila ideologija. Večina filozofij je z znanostmi v odnosu izkoriščanja, zato je po Althusserju potrebno razlikovati spontano filozofijo znanstvenikov (teoretikov) in svetovni nadzor znanstvenikov (Vodeb 2001, 22–24). Spontana filozofija znanstvenikov obsega samo ideje (zavedne in nezavedne), ki si jih znanstveniki ustvarjajo o znanstveni (teoretski) praksi znanosti¹⁸ (Althusser v Vodeb 2005, 70). Ideologija »ni le sklop idej, ki jih lahko jasno zaznamo, pač pa se v ideologiji projicira še ogromno nezavednih idej, predstav, vrednot, itd.« (Vodeb 2000, 16).

4.3 Institucija športa

»Šport je kot (neformalna¹⁹) institucija tipični predstavnik organizacije užitka« (Vodeb 2000, 22). Sodobni šport je v začetku 18. in 19. stoletja funkcioniral kot institucija, ki je svoj obstoj opravičevala z 'naravno' potrebo človeka po gibanju²⁰. Družba je diskurz sprejela za resničnega, kar je omogočilo športu, da je postal del in sredstvo vzgoje in ostal v jedru športnega diskurza do danes (Starc 2003, 41). »Razvoj športa kot telesne prakse je postal mogoč ravno zaradi razvoja in oblikovanja vednosti o naravi stvari, ki se je širila skupaj z razvojem naravoslovnih znanosti (Starc 2003, 44). Sklicevanje na naravo je od nekdaj predstavljalo najvarnejši način argumentacije stvari, ki niso bile naravne (Starc 2003, 47). Institucijam družbe se je prav tako nemogoče izogniti, saj so vsakdanje izkušnje z njimi neločljivo povezane. »Pod pojmom institucij se skrivajo simbolne organizacijske sheme, znotraj katerih posameznik deluje in znotraj katerih je podvržen določenim mestom v diskurzih« (Starc 2003, 39). Brcanje okroglega usnjenega predmeta na cesti ni šport, ker ni postavljen v ustrezni kontekst, da ga bi ljudje razumeli, čeprav je ista praksa na travnatem igrišču z dvema ekipama poznana kot nogomet. »Diskurzi so pogoj funkcioniranja oblastnih odnosov, ki individue prevržejo v subjekte« (Starc 2003, 40).

Institucija športa pa se je s časom institucionalizirala. Glede na to, da »v telovadnicah, na stadionih ter v šolah ljudje gradijo oz. preverjajo staro vednost in omogočajo njeno kopičenje,

¹⁸ Filozof postane znanstvenik (teoretik), ko začne misliti svojo znanstveno/teoretsko misel, ki jo problematizira v mislih in ko ukroti svojo namero, ki je v osnovi kriva za ideološko obrežje znanstvene misli.

¹⁹ Šele pozneje so se pojavile formalna institucionalna združenja kot so klubi, društva in zveze.

²⁰ Najdemo jih tudi v Rousseaujevem romanu *Emil ali o vzgoji*, kjer je predstavljena ideja o biološki potrebi otrok po gibanju ter vzgoji v naravnem okolju.

lahko rečemo, da se je vednost o telesu v športu institucionalizirala« (Starc 2003, 88). »Eden ključnih dejavnikov vzpona modernega športa pa je institucionalizacija športa v izobraževalnih ustanovah« (Velikonja in drugi 2009, 102). Aplikacija teorij Foucaulta in Althusserja na šport je torej možna z uvedbo novega koncepta, to je šport kot institucija. Z njim definiramo institucionalni razvoj športa, katerih smotri in cilji so v temelju libidonozni. Šport kot organizacija »služi realizaciji načela ugodja in je pomemben del športne kulture oz. je njen ideološki konstrukt« (Vodeb 2000, 22).

5 IDEOLOGIJA IN IDEOLOŠKI MEHANIZMI TER DRŽAVNO NADZOROVANJE IN DISCIPLINIRANJE NA PODROČJU ŠPORTA

Zaradi Foucaulta in njegovega diskurza postane »šport ideološko zrel za analiziranje« (Vodeb 2000). Šport se pokaže v povsem novi teoretski perspektivi. »Šport predstavlja kulturni (psihološki, sociološki in antropološki) fenomen, zaradi doživljanja ugodja, športnega užitka« (Vodeb 2005, 21). Sodobni ideološki mehanizmi so 'zavidanje užitka' zamenjali s 'kontrolno užitka'. Demokratizacija in liberalizacija družbe je povzročila, da se užitkom, lahko predamo vsi, toda oblastni monopol in nanj vezani privilegiji v določenih užitkih, so ostali. Gre za vzajemnost: ponujajmo užitek, toda ti pusti oblast. Občestvo mora biti s ponujenim zadovoljno, in zaradi užitkov tudi je. Discipliniranje teles s športom ukročene in zadovoljene množice je postal aparat, ki je zamenjal srednjeveško kaznovanje. Kazen ni več tista, ki disciplinira telo in dušo. Njegovo mesto je zavzel užitek, ki je prevzel »funkcijo nadzora, discipline in regulacije« (Vodeb 2000, 31).

Vodeb (2002, 10) želi opozoriti, da je misel o športu mogoče misliti in obdelovati preden se jo izreče in zapiše v teoretskem kontekstu, saj se šele, ko začnemo zares misliti športno misel, začnemo tudi zavedati ideološke pozicije, ki jo izrekamo. Tako se začnemo zavedati dimenzij ideološkosti, ki nam odpirajo nova spoznanja in ugotovimo, da (nezavedna) želja mnogokrat obvladuje (raz)um, ne da bi se tega um zavedal.

Nadzor je bil na neki točki razvoja kapitalistične družbe ideološko potreben in družbeno produktiven, saj je omogočil oblikovanje individuov, kot jih je potreboval razvoj družbe (Salecl 1991, 71). Odkar obstaja država, se srečujemo tudi s problemom nadzora državljanov. Po Althusserju in marksističnem pogledu lahko rečemo, da je država razumljena kot represivni aparat, ki vladajočim omogoča, da si zagotovijo nadvlado nad delavskimi razredi. Temu nadzoru bi po psihoanalitskem silogizmu lahko rekli tudi 'kontrola užitka' ali 'nadzor duš'. Skozi zgodovino je oblast iskala mehanizme, ki so vezani na načelo ugodja in na ideološko obvladanje človekovih duš ter kako to doseči ter jih vedno tudi našla (Vodeb 2000, 17). Ko govorimo o nadzoru države nad državljani imamo v mislih moderno državo, ki jo poznamo danes in ki je večinoma prevzela nadzor preko svojega ideološkega aparata, ki obvladuje množice na prefinjen, manipulativen način (Vodeb 2000, 18).

Tako tudi na državo²¹ in šport ne moremo gledati brez nadzorovanja. Julija 1997 je Ministrstvo za šolstvo in šport²² izdalo publikacijo z naslovom Šport v Sloveniji 92-96, ki v uvodniku razglša: »Namen države je povečati število tistih, ki se redno organizirano ali neorganizirano ukvarjajo s športom zaradi zdravja, dobrega počutja, druženja ali osebne uveljavitev.« (Vodeb 2000, 23). Šele, ko se lotimo analize in pogledamo kaj se skriva za tem stavkom, najdemo tudi pravo namero, ki je ideološka²³ (Vodeb 2002, 11):

- »Namen države je...«, nam dokazuje, da država ima neko namero in razlog, zakaj je potreben ta dokument. Država ima namero in predstavlja oblastno institucijo (ki ima od te svojo korist), členu pa sta človek/državljan/športnik kot objekt namene in šport oz. aktivnost kot sredstvo za realizacijo namene.
- »... povečati število tistih, ...« nam jasno pove, da je namen, da se število ljudi/državljanov/športnikov poveča.
- »...ki se redno organizirano ali neorganizirano ukvarjajo s športom...« nam izpostavlja šport kot sredstvo in tehnologijo nadzora, kot namero države, ki pa ji je vseeno ali se ljudje zamotijo s športom organizirano ali neorganizirano, pomembno je da se zamotijo redno.
- »... zaradi zdravja, dobrega počutja, druženja ali osebne uveljavitve.« Ta del nam posreduje še razlog, teorijo o vzroku za ukvarjanje s športom. Sklicujejo se na motive, ki so psihologiji športa poznani že dlje časa. Ukvarjanja s športom in skrb za zdravje sta vodilna ideološka mehanizma reguliranja, nadzorovanja in discipliniranja (Vodeb 2000, 23–26).

Vodeb (2000) konkretno analizira tudi nadaljevanje publikacije in kako je država kot oblastna institucija za svoje ideološke namere pripravljena nameniti tudi sredstva in tehnologije. Država bo zgoraj analiziran stavek uresničila predvsem:

- »Z izobraženim profesionalnim in amaterskim kadrom.« Prva instanca, ki opravlja nadzor v imenu države je človek, kar je Foucault predstavil v kontekstu Panoptikona²⁴

²¹ Tu ima Vodeb v mislih predvsem Zakon o športu in Nacionalni program športa v Sloveniji.

²² Ki danes deluje kot Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport.

²³ Lacanovci bi v takem primeru vprašali z znamenitim »Ceh Vugi?«, ki pomeni: »To rečeš, ampak kaj s tem v resnici misliš oz. sporočaš?«

²⁴ Benthamov Panoptikon je arhitekturna figura: poslopje v obliki prstana, kjer je v središču stolp na katerem so velika okna, ki gledajo na notranjo stran prstana. Obodno poslopje je razdeljeno na celice, ki so oblikovane po širini stavbe, na obeh straneh pa je okno. Eno je proti zunanosti in osvetljuje celico, drugo pa proti notranosti, da je vedno v vidnem polju nadzornika v stolpu. Nadzorniku tako omogoča takojšnje videnje in prepoznavo.

(Foucault 2004, 219–221). Strokovni učiteljski oz. trenerski kader je tisti, ki bo v imenu države vršil nadzor nad športnimi dogajanja v Sloveniji. Ta kader je izobražen v instituciji Fakultete za šport, kjer pa se ponovno srečamo z nadzorom izobraževalnih institucij. Ob tem si država (poleg nadzorovanja) želi še vrhunskih športnih rezultatov, s katerimi dokazuje moč in uspešnost svojega naroda.

- »Z zagotavljanjem gradenj športnih objektov in druge infrastrukture in obenem z ohranitvijo naravnega in racionalizacijo grajenega športnega prostora.« Drugo sredstvo državnega nadzora je prostor/športni objekt oz. mesto nadzora. Urejeni, številčni objekti imajo v disciplinarni, nadzorovani ideologiji privilegiran status, saj se z natančno lociranimi športnimi objekti vedno ve, kje se športno občestvo nahaja.
- »S skrbjo za športno in učno uspešnost nadarjenih za šport.« Poleg nadzora se lahko država še pobaha, saj je uspešnost športnikov tudi uspešnost države, zato je logično, da se država zavzema, da bodo športniki uspešni v mednarodnem merilu. Država se pri iskanju nadarjenih osredotoča na otroško in mladinsko populacijo z iskanjem talentov. Ko jih najde, jih s športom očara ter prepriča, ko pa ti pridejo v člansko konkurenco, se država umakne, saj ve, da je mladostnik že ujet v športno željo in da se bo s športom ukvarjal še naprej, četudi državne pomoči ne bo več. Izkoriščanje športnega užitka je glavni zaveznik ideoloških praks. Kot razlog za finančni umik država pogosto navede sponzorski potencial gospodarstva.
- »S podporo vrhunski športni ustvarjalnosti.« Omeniti je potrebno, da država finančno le delno podpira vrhunsko športno ustvarjalnost, saj so proračunska sredstva okrnjena, si pa zraven pomaga z raznimi fundacijami in loterijskim sredstvi.
- »Z razvojem športne stroke in znanosti.« V tem kontekstu je pomemben le nadzor. Stroka in znanost, sta v primeru športa atributa nekega dogajanja.
- »Z redno šolsko in zunajšolsko dejavnostjo otrok in mladine.« Osrednja nadzorovalna in regulativna institucija je šola, saj se država tako osredotoči na najbolj labilno populacijo, otroke in mladino. Klubska dejavnost lahko namreč izgubi zanimanje, zato je rezerva vedno šola.
- »S povečanjem števila aktivno zaposlenih v šolstvu.« Človeški faktor je najpomembnejši člen nadzora množic. Profesionalizacija strokovnega kadra po eni

Glavni učinek panoptika je, da si zagotavlja samodejno delovanje oblasti in stalne učinke nadzorovanja. Oblast je tako vidna, a nepreverljiva, saj ujetniki nikoli ne vedo ali so sploh opazovani.

strani zagotavlja večjo učinkovitost nadzora in regulacije športa željnih množic, po drugi strani pa večja tudi strokovnost samega trenažnega procesa, ki producira vrhunske športnike, konkurenčne v mednarodnem prostoru.

- »S povečanjem proizvodnje in prodaje športnih izdelkov in storitev.« Zadnja desetletja postaja vloga športa v družbenih dogajanjih vse večja. Industrija, ki je vezana na šport, je po profitu presegla avtomobilsko industrijo, čeprav je le-ta preko avto-moto športa posredno vezana na šport. Država ve, da je šport gospodarskofinančna zakladnica in to izkorišča (Vodeb 2000, 26–28).

Tudi iz nadaljnje obravnave teksta so razvidne regulatorne in nadzorovalne namere države, ki usmerja k množičnosti, s pomočjo zasebnikov pa si ustvarja gmotni učinek in dobiček. Promocija zdravega načina življenja, skrb za zdravje, lepota telesa, mladost, vzdržljivost in motorične sposobnosti so sredstva oblastnih tehnologij, ideoloških mehanizmov in paradigem. Pri temu je pomembna tudi pozicija od koder je prišel dokument. Če bi to pisal zasebnik v športu je tekst logičen in razumljiv, tu pa je vezan na državo kot institucijo (Vodeb 2000, 29).

Elemente ideologije vladajočih razredov pa lahko zaznamo še pred modernim športom. Igre z žogo so v 14. stoletju na Japonskem ali v 17. stoletju v Firencah predstavljale dvorno diplomacijo, renesančno vojskovanje pa je bilo definirano kot športna umetnost (Velikonja in drugi 2009, 110). »Šport se samega sebe boji prepoznati kot ideološkega in če že je prepoznan kot ideološki, je to zgolj 'pozitivna' ideologija, nikakor ne 'negativna'« (Vodeb 2002, 42). Šport kot družbena kategorija ima svojo ideologijo, ki predstavlja sklop športnih idej ter vizij. Če torej družbeno dogajanje v športu poskušamo oblikovati v neko smiselno celoto, to namiguje na neko ideološko konotacijo, ki jo poimenujemo športna ideologija (Vodeb 2000, 80). Na primer užitek, zdravje in nacionalna identifikacija so imaginarna mesta, okrog katerih se strukturira športna ideologija. Šport je v času najbolj intenzivnih družbenih ideologij in svetovnih vojn pomembno posredoval med posameznikom in kolektivom (Velikonja in drugi 2009, 19).

Ideologija je pomembna predvsem zaradi projekcije nezavedno-predzavestnih sklopov, ki jih lahko pojmuje kot simptome potlačitve in izrivanj. To pomeni, da ima vsaka ideja, ki je konstitutivni del vsake ideologije, temelje v nezavednih strukturah, torej je ideologija diskurz

nezavednega²⁵ (Vodeb 2000, 16). Ideologija, ki obvladuje posameznikov duševni aparat se veže tudi na načelo ugodja (kontrolira užitek). Šport kot neformalna ideološka institucija organizira posameznike v skupine in jim z organiziranim delovanjem omogoča, da zadovoljijo svoje interese ali potrebe (npr. športna združenja, društva, zveze). Njen namen je, da bi subjekta, ki deluje (npr. gleda ali pa se ukvarja s športom) lahko disciplinirala, nadzorovala in regulirala. Althusser izpostavlja, da se skozi razvoj države kot institucije pojavlja več ideologij oz. sredstev za obvladovanje množic: vera, šolstvo, politika, pravo, informacijski mediji, kultura (Vodeb 2002, 45). Tako moderna država prevzema nadzor nad državljani preko svojega ideološkega aparata in njegovih praks, predpogoj oblastno ideološkega nadzora pa je svobodno delovanje subjekta (Vodeb 2002). To pomeni, da strokovni kader po eni strani zagotavlja nadzor nad športnim dogajanjem množic, po drugi strani pa producira vrhunske športnike, medtem ko športno-strokovna izobraževalna institucija (šole, klubi, društva) vceplja šport v vrednostni sistem občestva. »Hkrati predstavljajo športni prostor nadzora, ki poteka samodejno; ukvarjanje s športom je vodilni državno ideološki mehanizem reguliranja in discipliniranja²⁶« (Vodeb 2000, 26). Vodeb (2002, 6) še dodaja, da ideološka drugačnost v smislu izvenideološkosti ne pomeni popolne izvenideološkosti, saj je iz ideologije nemogoče izstopiti. Pomeni le drugačen konceptualni pristop ideologije k subjektu. Ideologija v demokraciji je prefinjena, podtalna, subjekt pa tega niti ne opazi.

5.1 Ideološki mehanizmi

»Skrb za telo in uravnavanje njegovega delovanja sta postala osrednja projekta izgradnje človeške osebnosti« (Starc 2003, 11). V športu so se razvili načini discipliniranja teles posameznikov (subjektov) z diskurzi vrhunskega, rekreativnega in šolskega športa, kjer vsak na svoj način oblikujejo pomene športa za človeško telo (Starc 2003, 16). Omenjene tri diskurze si bomo pogledali tudi podrobneje.

²⁵ Zavest predstavlja del duševnega dogajanja, kjer imajo ideje dokaj jasne opredelitve. Nezavedne, latentne ideje (misli, predstave, nazori, vrednote) pa so navadno projekcije notranjih, bodisi libidinalno-onojevskih nagonov ali privzgojenih norm-nadjazovskih sugestij.

²⁶ Namen države je vključiti šport v svoje ideološke mehanizme zaradi: nadzorovanja in reguliranja, uveljavljanja kot močne, uspešne politične institucije in izkoriščanja športa za gospodarsko-finančne transakcije.

5.1.1 Šport otrok in mladine

»Šport in šola sta dve instituciji, ki delujeta avtonomno, njuna institucionalna stična točka pa je športna vzgoja« (Starc 2003, 117). Športna vzgoja je od 19. stoletja dalje omogočena za oba spola, saj je bila telovadba prej domena moških/fantov. Po vojni je telesna vzgoja pomenila družbenopolitično in idejno opredelitev, saj je bilo temeljno izhodišče množičnost, kar je pomenilo, da je potrebno vadbo zagotoviti čim večjemu številu mladih, z namenom povečanja telesnih, umskih, delavnih in obrambnih sposobnosti. »Pedagoški namen pouka telovadbe je bil navajanje učencev na vsakodnevno smotrno razgibavanje telesa ter na razumevanje reda in discipline« (Petrovič in Doupona 1996, 82). Podobno piše tudi Starc (2003, 117), ko izpostavi, da »športna vzgoja predstavlja sredstvo za socializacijo otrok in njihovo discipliniranje, ki poteka v veliki meri prek reprodukcije že znanih praks, ki so se razvile znotraj vojske in različnih gimnastičnih sistemov 19. stoletja ter novih, ki so nastale kot ekonomski produkt, namenjen prodaji.« Ravno začetki športne vzgoje v 19. stoletju nam pričajo o temu, da glavni namen ni bil izboljšati telesnih sposobnosti ali športnih znanj pač pa pridobivanje morale, higiene, discipline, zdravja in sodelovanja (Starc 2003, 119). »Šola je ob družini ne le najpomembnejši in primarni dejavnik za prilagajanje mladih na življenje in delo v družbeni skupnosti, marveč je hkrati tudi kontrolni sistem, ki je v znanosti s te plati kar precej zanemarjen« (Pečar 1988, 254). Renata Selecl (1991, 15) pravi, da je »otrok tvarina, ki jo s pomočjo šole pridelava ideološki aparat države.« Šola poleg pozitivne vednosti, ustvarja tudi subjekte v obeh pomenih besede: z razvejano strategijo nadzovanja in discipliniranja ustvarja podložnike, ob enem pa do določene mere z istimi mehanizmi tudi avtonomne subjekte in odgovorne državljane (Salecl 1991, 14–15). Ker se otrok preko načela ugodja koncentrira na vse druge stvari kot pa na izobrazbo, državi ne preostane drugega kot da poišče druga (ideološka) sredstva, s katerimi bo prišla do otroka, saj otrok športnik predstavlja objekt sodobnih nadzorovalnih praks. Tako je otrok športnik eden najpomembnejših sredstev oblastne (nadzorovalno-regulativne) politike ideoloških paradig v športu, saj se državnemu oblastnemu aparatu, dolgoročno gledano, to najbolj obrestuje. Nadzor otroka in totalitarnost je atribut katerekoli ideologije, čeprav je delo zahtevno in dolgotrajno; toda karkoli se bo naredilo z njim, se bo obrestovalo. To lahko pojasnimo tudi s Freudovo teorijo nezavednega. Starši so sicer glavni in primarni objekt identifikacije, vendar pa je dojemljivost otroka za ideološke vplive ogromna. Ponotranjenje²⁷ določenih vrednot, ki so lahko tudi ideološko

²⁷ Ponotranjenje pomeni prehajanje vsebin kot so vrednote, ideali in navade v predzavestno-nezavedne strukture Nadjaza.

obarvane, je dolgotrajni proces, v katerem si država želi izboriti svoje mesto in si vedno tudi ga izbori. »Država osredotoča svoja prizadevanja na otroka kot subjekta, ki išče svojo identiteto, načelo ugodja pa državi lajša delo, saj ga otrok želi še doživljati« (Vodeb 2000, 34–36).

V šolskem sistemu »prevladuje diskurz vzgoje in izobraževanja« (Starc 2003, 22). Kar se tiče vzgoje je postala šola vedno bolj pomembna, pred tem pa je bila ta vloga predvsem v okviru družine. »Šola vedno bolj postaja institucija, ki mora poskrbeti za pravilno vzgojo v družini, organizirati poseben nadzor nad družinsko vzgojo in skozi učiteljev stik s starši posredovati pravilen način domače vzgoje« (Salecl 1991, 86). Šola postane orodje države v odnosu do družine. Prej se je družinska vzgoja lahko umaknila nadzoru države, sedaj pa mesto posrednika in nadzorovalca prevzame šola²⁸, ki je mehanizem, ki mora v družino prenesti ustrezno vzgojo in navade (Salecl 1991, 87). O nadzorovanju v šolah piše tudi McLaren (v Salecl 1991, 120), ki pravi, da je šola »oblikovana kot ritualna praksa, ki skozi simbole, geste, in govor posreduje ideološke postavke, ki jih učenci nezavedno sprejemajo«. Šola skozi institucionalizirano ritualno prakso poučuje 'resnico' in 'normalnost', to pa počne prefinjeno, ne več s prisilo in kaznovanjem pač pa nezavednimi mehanizmi discipliniranja.

Ena od stalnih praks osnovnih in srednjih šol pri predmetu športna vzgoja je športnovzgojni karton. Šolska zakonodaja zahteva, da je vsak otrok v osnovni in srednji šoli lahko testiran, če otrok in starši (skrbniki) v to privolijo sami (s podpisom). »Z liberalizacijo in demokratizacijo države športnovzgojni karton tako ni več obveznost, temveč 'prostovoljna' odločitev« (Vodeb 2000, 45).

Zbiranje podatkov za športni karton pa ima tri namene:

1. Podatki lahko usmerijo pozornost otroka na njegovo telo in zmogljivost ter mu pomagajo pri samozavedanju. Starši spoznajo gibalni razvoj svojih otrok, učitelji športne vzgoje pa učencem/dijakom in njihovim staršem svetujejo glede primerne pristočasne športne dejavnosti.
2. Športnemu pedagogu omogoča racionalno objektivno diagnosticiranje posameznika oz. vadbene skupine, ki jo poučuje in s tem ustrezno individualizacijo ali diferenciacijo vadbe, učence pa nauči ovrednotenja njihovih dosežkov, jih motivira in usposablja za samostojno spremljavo njihove telesne zmogljivosti.

²⁸ Pred tem so to počeli duhovniki in zdravniki.

3. Poznavanje trendov sprememb telesnih značilnosti in sposobnosti učencev in dijakov na nacionalni ravni omogoča ustrezno odzivanje stroke, saj predpostavlja učinkovito strokovno pomoč pri oblikovanju strategije razvoja šole in zunajšolske športne vzgoje, analize podatkov populacije pa pomagajo pri pripravi nekaterih politik na nacionalni ravni, prav tako pa pomagajo tudi zdravnikom, izdelovalcem oblačil, itd. (Kovač in drugi 2011).

Iz zadnje točke lahko jasno sklepamo, da športnovzgojni karton ni namenjen le otrokom/mladini ter njihovim staršem, ampak tudi državnim politikam, ki na podlagi rezultatov tudi oblikujejo nadaljnje načrte. Namene športnovzgojnega kartona bi lahko kritično komentirali s Foucaultom: »Natančno opazovanje podrobnosti in hkrati politično upoštevanje malenkosti za nadzorovanje in uporabo ljudi segata nazaj skozi klasično dobo ter prinašata s seboj cel skupek tehnik, cel korpus postopkov in vednosti, opisov, receptov in podatkov« (Foucault 2004, 157). Nekatero rezultate in primerjave športnovzgojnega kartona je možno videti v knjigi *Nekateri morfološki, motorični, funkcionalni in zdravstveni parametri otrok in mladine v Sloveniji 1990–2000*, ki je bila pripravljena na pobudo Ministrstva za zdravje, ki je izrazilo željo, da se nekateri podatki uporabijo za izdelavo strategije nacionalnega programa zdravja v Sloveniji (Kovač in Starc 2003, 8–9). Napredek znanosti in tehnologije ni ostal samo na ravni fizičnega in preprostega opazovanja, ampak uporablja vedno več pripomočkov za preverjanje vedenjskih in drugih manifestacij, ki se jim zdijo, da so vredne nadzorovalne pozornosti (Pečar 1988, 130). »Nadzorstvo je v šoli močno integrirano v vse dejavnosti, ki jih le-ta opravlja kot institucija, bodisi če to vlogo prevzema posamezna oseba – nadzorovalec (učitelj, vzgojitelj) bodisi kdorkoli, ki v šoli opravlja nad učenci kakršnokoli kontrolno funkcijo« (Pečar 1988, 254).

S pomočjo tehnologij se podatki vedno bolj dopolnjujejo in so tudi dostopni in transparentni (koliko ljudi se organizirano ali neorganizirano ukvarja s športa, kateri klub šteje koliko članov itd.). Trdimo lahko, da za nadzorom nad športnimi dogajanjem stoji država, vendar pa je treba poudariti, da je šport fenomen, ki bi se verjetno dogajal tudi brez države. S pomočjo psihoanalize pa lahko še dodatno vidimo, kako močno ideološko sredstvo je šport (Vodeb 2000, 49–51). Nadzor ne poteka le nad dušami, ampak tudi nad telesom, saj je 'telo narejeno za užitek', kar pomeni, da v primeru nadzora govorimo o nadzoru užitka oz. nad užitkom (Vodeb 2000, 44).

5.1.2 Šport za vse

»Čeprav so otroci in mladina vzgojno in ideološko najbolj dojemljivi, to ne pomeni, da nimajo vpliva na tudi na odraslega človeka« (Vodeb 2005, 21), kar bomo videli v nadaljevanju.

Ivan Waddington (v Starc 2003, 102) je diskurz zdravega telesa označil za ideologijo: »Še posebej presenetljiva pri tej ideologiji je njena univerzalna sprejemljivost v vseh družbah, saj je tako v razvijajočih se kot tudi v razvitih družbah, v kapitalističnih in komunističnih družbah, v demokratičnih in nedemokratičnih družbah, sprejet širok konsenz, da je 'šport koristen zate'«. Oblastni mehanizmi iz populacije ne smejo izpustiti nobenega, v kolesje ideoloških mehanizmov smo preventivno ujeti vsi, saj ima ambicije po nadzoru nad vsemi (šport za vse). Tako je skrb za zdravje le še eno izmed sredstev nadzora v svetu. Ljudje so v večini prepričani, da država v tej luči dela nekaj dobrega, ne opazijo pa, da imajo tovrstne akcije in oglaševanje ideološke učinke z nadzorovalno tendenco. Ko subjekt izjavi, da se ukvarja s športom zaradi zdravja samega, v to začnemo verjeti, saj to dojemamo kot svobodno voljo. Ideološki aparat države, ki je zamenjal represivni aparat države je svobodo vzel za svojo, na to razmerje oblast–svoboda pa opozarja že Foucault (1991, 114–115), ki pravi, da se oblast izvaja le nad svobodnimi subjekti. Svoboda je pravzaprav pogoj in obenem predpogoj za izvrševanje oblasti²⁹. Lastnik verjetja je tako država kot ideološka institucija, subjekt pa ima iluzijo svobodne volje, ki je del psihičnega dogajanja. 'Verjamem v' je pogoj same ideologije, za vzpostavitev ideoloških mehanizmov. To pa se zgodi, ko se izreče trditev kot je: »Verjamem v zdrav način življenja,« ali »Verjamem v šport zaradi zdravja.« Na tem mestu, se vedno pojavi država v vlogi oblastne institucije. S tem, da verjameš v to, da šport zagotavlja zdravje, da ohranjaš telo lepo in mladostno, da se počutiš bolje, itd., povzročiš učinek smiselnosti v katero subjekt predzavestno-nezavedno verjame. Najprej so potrebne neke informacije preko katerih bomo prišli do vzorčno-posledične navezave, v kateri človek misli, da ve, potem pa v to vednost tudi verjame. Največjo veljavo argumentov ljudje po navadi pripisujemo znanosti ali avtoriteti oz. subjektu, za katerega se predpostavlja, da ve. Verjetje, da šport pomaga do zdravja, že samo po sebi zadostuje, da se tisti, ki športa, počuti bolje, piko na i pa dodaja znanost, ko na primer nekdo iz stroke medicine (zdravnik) poda argumente, da je temu res tako (Vodeb 2000, 49–52). Šport se vedno označuje kot zdrav, izredno pomembno pa je tudi pogojevanje verjetja, da je šport zdrav (Vodeb 2000, 36). »Telo je postalo objekt

²⁹ Zveze med oblastjo in svobodo se ne da pretrgati.

natančne obravnave različnih znanosti in na njem so zgradile in uveljavile svoja polja spoznanja« (Starc 2003, 88). Probleme so poimenovala in vključila v svoje klasifikacije ter skonstruirale nove probleme in si z njimi razširili obseg svojega delovanja³⁰ (Starc 2003, 88). V rekreativnem športu³¹ prevladuje diskurz zdravega in estetskega telesa, ki svoje vedenje črpa iz medicine, morale in medijske industrije (Starc 2003, 21–22). Instituciji družbe, kot sta medicina in šport, legitimirata 'normalnost' ter jo umeščata v polje vednosti o telesu, kar pa ne pomeni le vednosti o delovanju telesa, ampak o celi množici znanstvenih dognanj (Starc 2003, 17). Glavna značilna športa za vse je, da je namenjen vsem oz. širši populaciji. To je razlog, da se ta termin zadnja leta uporablja na nivoju države (Ministrstvo za šolstvo in šport) in civilne sfere (Olimpijski komite Slovenije, Združenja civilnih/športnih zvez) (Vodeb 2005, 21).

Da je poudarek 'športa za vse' res velik, lahko opazimo že samo, če imamo odprte oči in um. Praktično na vsaki informativni internetni strani najdemo rubriko, ki je namenjena rekreativnim športnikom, zdravju, kjer so razni nasveti in raziskave, ki kažejo na koristnost športa. Porast športne tematike lahko opazimo tudi v literaturi, na primer *Spravimo se v gibanje – za zdravje in srečo gre: kako do boljše telesne zmogljivosti slovenske mladine?*³², *Aktivno življenje – zdravo življenje*³³, *Gibanje je življenje*³⁴.

5.1.3 Vrhunski šport

Ko govorimo o športu je včasih težko točno vedeti, kaj mislimo s to besedo, saj je za boljše razumevanje potrebna bolj natančna opredelitev. Med take sodi tudi vrhunski šport. Definicij le-tega je veliko. Države imajo različne kriterije, da nekoga uvrstijo med vrhunske športnike, jasno pa je, da so to športniki, ki se v tekmovalnem smislu ponašajo z odličnostjo na mednarodnih tekmovanjih (Vodeb 2000, 32). Vrhunski šport deluje na treh ravneh: kot izraz ustvarjalnega napora talentiranega posameznika, kot nacionalna vadba in kot mednarodno valorizirani dosežek (Petrovič in Doupona 1996, 98).

³⁰ Medicina je konstituirala svoje delovanje na področje športnih poškodb in regeneracij, psihologija je razvila polje psihične priprave tekmovalcev itd.

³¹ Rekreativna v etimološkem bistvu pomeni osvežiti psihično počutje, se sprostiti in doživeti prijetnost ter ugodje.

³² Škof, Branko. 2010. *Spravimo se v gibanje - za zdravje in srečo gre: kako do boljše telesne zmogljivosti slovenske mladine?* Ljubljana: Fakulteta za šport.

³³ Pendl Žalek, Manuela. 2004. *Aktivno življenje - zdravo življenje*. Maribor: Rotis.

³⁴ Rotovnik-Kozjek, Nada. 2004. *Gibanje je življenje*. Ljubljana: Domus.

Ko želimo opisati značilnosti vrhunskega športa, se nam vsiljuje pomislek, da je mogoče opredeliti vrhunskega športnika, le na ravni tekmovalnega dosežka in tako pridemo do nekaj osnovnih značilnosti vrhunskega športnika³⁵:

- gre za visoko raven obvladanja nekega športnega gibanja/veščine/športne tehnike (tudi v težkih situacijah);
- gledalec nemalokrat dobi občutek, da športnik oz. tekmovalec dosega rezultate z lahkoto in z gibalno-športno perfekcijo³⁶;
- pri športniku je v tehnični izvedbi vedno prisotna neka izvirnost in taktične rešitve³⁷ (gre za stopnjo prilagoditve načina gibanja skozi individualne posebnosti, iznajdljivost), nemalokrat tudi nepredvidljivost;
- njihove talente so prepoznali že ko so bili otroci³⁸;
- njegovi dosežki odpirajo nove športne in splošne človekove perspektive (je specialist za preseganje);
- pogosto svoje zmage spremenijo v bahave avanture (kar šport prepozna kot parado (moškega) ega);
- v njemu je moč in psihična komponenta, ki je poleg telesno-gibalnih sposobnosti in zmogljivosti bistvena (rekordi niso zanimivi sami po sebi, človek oz. športnik je tisti, ki se skriva za to fascinacijo);
- kljub temu, da so pod psihičnimi pritiski celo sezono, se psihična obremenitev na njih še dodatno stopnjuje na velikih tekmovanjih, s strani medijev, trenerjev, navijačev in tudi politikov;
- frustracijska tolerantnost (ker je psihični pritisk na vrhunske športnike večji kot na ostale je pomembno ali bodo psihično dovolj stabilni do zgoraj omenjenih pritiskov) (Vodeb 2005, 23–24).

Tušak medtem definira, da je vrhunski športnik »izrazit individuallec, ki išče in zahteva maksimalno podporo v želji po lastnih dosežkih, zanaša se predvsem nase, je

³⁵ Ugotovitve so relativne in na ravni deskripcije ter analize.

³⁶ Tu prihaja do različnih športnih stilov/slogov.

³⁷ Ki jo pogosto potem začnejo uporabljati tudi drugi tekmovalci/športniki.

³⁸ Mnogi talentirani mladi športniki nikoli ne postanejo vrhunski športniki, ker je proces kompleksen.

samodiscipliniran in se zna dobro obvladati in znajti v različnih situacijah« (Tušak in drugi 2009).

Športniki, ki jih njihove organizacije vpišejo na listo vrhunskih športnikov, morajo podpisati (podobno kot starši ali dijaki za športnovzgojni karton), da soglašajo z dokumentom Svetovne protidopingške organizacije, ki si jemlje pravico, da lahko športnike testira kadarkoli in kjerkoli³⁹ (Kreft 2011, 109). Tu se lahko navežemo na Benthamov panoptikum in Foucaultovo nadzorovanje, čeprav pri njunemu nadzorovanju, nadzorovani nikoli ne vedo ali so opazovani ali ne. Športnik je tako pred izbiro ali podpiše dokument in sprejme pogoje profesionalnega udejstvovanja v športu, ki je, ne smemo pozabiti, tudi njegova zaposlitev in mu prinaša denar (ter slavo), ali pa izstopi iz športa in izgubi službo, zaradi varovanja lastne pravice do zasebnosti (Kreft 2011, 131). Športniki niso le blago na način predmetov, ampak tudi športna delovna sila. Pri najvidnejših vrhunskih športnikih imamo občutek, da gre za privilegirano delovno silo, ki jim nič ne manjka, saj služijo bogate zneske že s samo pogodbo s klubom, potem pa so tu še sponzorji in zvezdniški status, ki jim omogoča številne ugodnosti. Pa vendar se za vsem tem popolnim videzom, skriva tudi temna stran vrhunškega športa (Kreft 2011, 134–135). Na tekmovanju športnik v prvi fazi deluje kot telo, biološki stroj, sama dejavnost na tekmovališču pa določa njegov status. Glavni cilj je biti čim bolj uspešen in premagati konkurente, zmaga pa predstavlja bistvo tekmovalnega vrhunškega športa, čemur so podrejene vse telesne prakse (Starc 2003, 88). »Discipliniranje telesa konstituira športnika kot subjekt. Hegemoni diskurz o športu govori o tem, da lahko športnik postaneš le z vadbo, odrekanjem, z vztrajnostjo, z voljo in disciplino« (Starc 2003, 90).

In kakšna je po mnenju države funkcija vrhunškega športnika? Vodeb (2000, 32) analizira tudi del publikacije *Šport v Sloveniji (92-96)*, v kateri je zapisano, da je dokazano, da gledanje športa pospešuje ukvarjanje s športom in nasprotno, da je pospeševanje najpomembnejša funkcija vrhunškega športa. Vzročno odvisnost med ljudmi in vrhunskim športom torej izpostavlja država, ki ve, da bo nadzorovalni in regulatorni učinek večji, če bo populacija omrežena z užitkom. »Država kot ideološka institucija ne bi smela delati vzročnih povezav znotraj ideoloških praks, zato lahko upravičeno trdimo, da je šport način organizacije in struktura užitka množic« (Vodeb 2000, 34).

³⁹ Tudi izven tekmovanj.

6 ZAKLJUČEK

O ideologiji se ne razpravlja kot se je včasih, to pa ne pomeni, da ni prisotna. Termin je možno nadomestiti tudi z drugimi imeni kot sta discipliniranje in nadzor (po Foucaultu), najdemo pa jo lahko na področjih, ki se na prvi pogled zdijo nepolitična in vsebinsko popolnoma nevtralna ali pozitivna. Eno izmed teh je zagotovo tudi področje športa. Ravno na teh področjih, ki se nam zdijo/kažejo kot nepolitična, se pogosto skrivajo ideološko-nadzorovalni nameni.

Področje športa je kulturni pojav, ki se skozi celotno zgodovino spreminja, konstanta pa ostaja, da si cilje postavljamo ljudje in institucije, saj šport sam zase nima namena. Znanost o športu je svoje vedenje črpala iz disciplin, kjer ima telo pomembno vlogo, zanemariti pa ne gre tudi institucij, ki so na začetku sodobnega športa temeljila na naravoslovnih vidikih in vednosti o naravi.

Preko ideološki aparatov spoznamo, da se specializirane institucije kažejo kot zaupanja vredne, poleg tega pa so tudi razpršene po celotnem sistemu, tako da jih niti ne zaznamo. To velja tudi za šport. In četudi jih zaznamo, nas zaradi ugodja športa ne zanimajo. Tako ima država (tudi) na tem področju precej proste roke in na njeno delovanje znotraj njega nismo pozorni.

V raziskovalnem vprašanju smo se spraševali tudi, zakaj področje športa še vedno ostaja ideološko nekritično oz. zakaj se na športno področje nerado posega. To lahko pojasnimo preko ugodja/užitka, katerega občutijo vsi, ki so s športom kakorkoli povezani (kot zunanji opazovalci ali pa kot akterji/aktivni udeleženci) ter moči verjetja, da je šport za nas zdrav/dober/koristen.

Srednjeveško zatiranje in kaznovanje je nadomestilo nadzorovanje užitka, kar je v svojo prid obrnila tudi oblast. Ravno zaradi nujenja ugodja, izoblikovanju vednosti in proizvodnji diskurzov (diskurz zdravja, estetike, lepote ipd.), se ljudje ne zavedajo njihovih ideološko-nadzorovalnih učinkov. S tem, kako zamotiti ljudi in jim nuditi ugodje, so se oblasti ukvarjale že skozi celo zgodovino, od starorimskih gladiatorskih bojev (*»kruha in iger«*), do današnjih olimpijskih iger, kjer so za kratek čas v ospredju športniki in nanje vezano dogajanje, ne pa notranja in/ali zunanja politika.

Drugi veliki vpliv, ki ga prinaša šport, je verjetje, da je šport zdrav/koristen/dober. Le-to je pomembno, saj se preko njega ljudje začno udeleževati v športu, ob tem pa so prepričani, da so se za to odločili sami. Individui se niti ne zavedajo, da se nad njimi vršijo ideološke in nadzorovalno-disciplinarne funkcije (to smo prikazali skozi diskurze vrhunkega, rekreativnega in šolskega športa).

Največji vpliv ima šolski šport, saj otroci in dijaki preko športa iščejo svojo identiteto (so še neizoblikovana celota), pri čemer pa jim pomaga država z usmeritvami. Spoznali smo, da so začetki športne vzgoje temeljili predvsem na vzgoji in disciplini, šele kasneje pa je postal pomemben zaradi samih gibalnih dejavnosti. Pri tem ne smemo pozabiti, da je že sam šolski sistem del ideološkega aparata države, kot ga opredeljuje Althusser. Športnovzgojni karton je nadaljnja pomembna praksa v okviru športa v šolah. S pomočjo merjenja, zapisovanja in primerjanja otroci in mladi ne tekmujejo le sami s seboj, temveč njihove podatke uporabi tudi država za strategijo nacionalnega programa športa/zdravja.

Pri 'športu za vse' je najpomembnejši dejavnik verjetje, ki se ponuja s pomočjo svobodne volje. Že samo verjetje je namreč dovolj za nek rezultat. To, da je šport dober za zdravje, je sprejeto dejstvo, ki se mu ne oporeka. Država tako ne skrbi le za mlade in vrhunske športnike, pač pa užitek ponuja tudi ostalim, kar je na prvi pogled prijazna gesta, a v ozadju je ponovno ideološko-nadzorovalna vloga, ki je dobro zakrita. Ponovno lahko rečemo, da je državi statistika, v katere klube so ljudje včlanjeni, v pomoč pri izgradnji strategij nacionalnih programov športa.

V diskurzu vrhunkega športa je v ozadju (oz. v našem kontekstu v ospredju) pospeševanje/spodbujanje športa. Z gledanjem in občudovanjem vrhunskih športnikov si več in več ljudi želi biti del tega fenomena, kar je ponovno v prid državi, poleg tega pa se lahko pohvali še z uspehi, ki jih vrhunski športniki dosegajo.

7 LITERATURA

1. Alter, Peter. 1991. Kaj je nacionalizem? V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 221–237. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt 79.
2. Althusser, Louise, E. Balibar, P. Macherey in M. Pecheux. 1980. *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
3. Althusser, Louise. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: *cf.
4. Foucault, Michel. 1991. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
5. --- 2000. *Zgodovina seksualnosti: Volja do znanja*. Ljubljana: Škuc.
6. --- 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
7. Freud, Sigmund. 1987. *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Škuc.
8. --- 2000. *Očrt psihoanalize (1938)*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
9. Kovač, Marjeta in Gregor Starc, ur. 2003. *Nekateri morfološki, motorični, funkcionalni in zdravstveni parametri otrok in mladine v Sloveniji 1990–2000*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.
10. Kovač, Marjeta, Gregor Jurak, Gregor Starc, Bojan Leskošek in Janko Strel. 2011. *Športnovzgojni karton: diagnostika in ovrednotenje telesnega in gibalnega razvoja otrok in mladine v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
11. Kreft, Lev. 2011. *Levi horog: filozofija športa v osmih esejih*. Ljubljana: Sophia.
12. Kristan, Silvo. 2000. *Športoslovje na Slovenskem danes*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
13. Lukšič, Igor in Andrej Kurnik. 2000. *Hegemonija in oblast: Gramsci in Foucault*. Ljubljana: Sophia.
14. Močnik, Rastko. 1999. *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: *cf.
15. Pečar, Janez. 1988. *Formalno nadzorstvo: kriminološki in kriminalnopolitični pogledi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
16. Petrovič, Krešimir in Mojca Doupona. 1996. *Sociologija športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport.

17. Salecl, Renata. 1991. *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt 79.
18. --- 1993. *Zakaj ubogamo oblast? Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
19. Starc, Gregor. 2003. *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
20. Strojnik, Vojko. 2010. Znanost in stroka na področju športa. V *Statusna vprašanja slovenskega športa*, ur. Dušan Macura, Mojca Doupona Topič in Blanka Mekinda, 73–78. Ljubljana: Fakulteta za šport: Zavod Enajsta akademija.
21. Šugman, Rajko. 1997. *Zgodovina svetovnega in slovenskega športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
22. Tušak, Matej, Maksimiljana Marinšek in Maks Tušak. 2009. *Družina in športnik*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
23. Velikonja, Mitja, Peter Stankovič in Gregor Starc, ur. 2009. *Kalejdoskop športa: uvod v športne študije*. Maribor: Aristej.
24. Vodeb, Roman. 2000. *Ideološke paradigme v športu (... ko poseže vmes država)*. Trbovlje: FIT.
25. --- 2001. *Šport skozi psihoanalizo*. Trbovlje: FIT.
26. --- 2002. *Subjekt v ideologiji (športa)*. Trbovlje: FIT.
27. --- 2005. *Interpretacija športa*. Trbovlje: FIT.